

OBLICZANIE I USTALANIE PUNKTU PRACY
materiały pomocnicze do zajęć EASY i USE/PROJ, wer. 2.5
Poniższy tekst nie może być powielany ani publikowany bez zgody autora

1. Wprowadzenie

Tranzystor bipolarny ma, a właściwie **miewa** (przy spełnieniu odpowiednich warunków), właściwości wzmacniające¹. Co więc trzeba uczynić, żeby zrobić wzmacniacz? Na abstrakcyjno-teoretycznym poziomie można sformułować trzy warunki:

- 1) **Stan aktywny.** Tranzystor musi być w stanie aktywnym: złącze baza-emiter (B-E) wstrzykuje nośniki do obszaru bazy, a kolektor te nośniki "odsysa". To oznacza, że złącze B-E jest spolaryzowane w kierunku przewodzenia, a złącze kolektorowe wręcz przeciwnie - zaporowo. Tylko w stanie aktywnym tranzystor ma właściwości wzmacniające².
- 2) **Sensowne doprowadzenie sygnałów (poprawny obwód wejściowy i wyjściowy).** Jeśli układ ma być wzmacniaczem, to w jakiś sposób należy zapewnić doprowadzenie do niego sygnału wejściowego oraz dołączenie obciążenia³. Nie może to jednak wpływać na polaryzację tranzystora - musi on pozostać w stanie aktywnym tak, jak zaplanowaliśmy. W praktyce ten warunek jest zwykle dość łatwy do spełnienia - sprowadza się to najczęściej do zastosowania dwóch prostych obwodów (wejściowego i wyjściowego) z kondensatorami.
- 3) **Uzyskanie wzmocnienia.** Wzmacniacz, jak sama nazwa wskazuje, ma wzmacniać. Jednak nawet po spełnieniu dwóch pierwszych warunków nie ma gwarancji, że uzyskamy wzmocnienie sygnału. Zależy to bowiem od poprawnego zaprojektowania układu, a także od właściwości źródła sygnału i obciążenia. Jeśli np. źródło sygnału ma bardzo dużą rezystancję wewnętrzną, to w niektórych sytuacjach może się zdarzyć, że nie jesteśmy w stanie uzyskać wzmocnienia pomimo najlepszego z możliwych projektu układu (tzn. wzmocnienie w ogóle można uzyskać, ale należy np. zastosować wzmacniacz rozbudowany, a nie jednostopniowy).

Wszystko to, co wyżej napisano, brzmi bardzo poważnie, ale w praktyce nikt się tak specjalnie tym nie przejmuje, wykonując niejako odruchowo wszystkie potrzebne czynności. Chodziło tylko o to, żeby jakoś uporządkować niektóre kwestie pojęciowe. Może to być potrzebne tym, którzy jeszcze nigdy się z

---

¹Mówiąc dokładniej, tranzystor w stanie aktywnym staje się **elementem sterowanym** - jedna zmienna (U_{BE}) steruje drugą zmienną (I_C); czy jednak na pewno uzyskamy rzeczywiste wzmocnienie sygnału ($k_v > 0$) - to zależy od reszty elementów układu.

²Istnieje również stan aktywny inwersyjny, w którym role emitera i kolektora są zamienione. W stanie aktywnym inwersyjnym tranzystor również jest elementem sterowanym. Jednak właściwości wzmacniające w tym stanie są wyraźnie słabsze, niż w stanie aktywnym normalnym.

³"Obciążenie" to coś, co nie jest fragmentem układu wzmacniacza, tylko np. głośnikiem, słuchawką lub następnym stopniem wzmacniającym.

powyższymi zagadnieniami nie stykali.

2. Punkt pracy tranzystora BJT

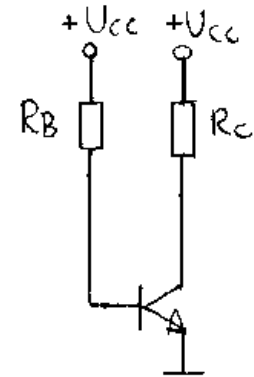
Wyjaśnijmy teraz co to właściwie znaczy **punkt pracy**. Z wielu względów zakładamy nie tylko to, że tranzystor ma być w stanie aktywnym, ale ustalamy też, że w układzie mają płynąć określone prądy i panować określone napięcia. Najczęściej mówi się, że punkt pracy tranzystora jest określony przez prąd kolektora I_C i napięcie U_{CE} kolektor - emiter. Świadomy rzeczy projektant po prostu wie, jaki punkt pracy jest mu potrzebny i z rozmysłem ustala wartości prądów oraz potencjały elektrod tranzystora. Warto chyba zaznaczyć, że to ustalanie prądów i potencjałów elektrod nie odbywa się na zasadzie "wszystko naraz", a raczej na zasadzie "jedno wpływa na drugie". Np. ustalenie prądu bazy powoduje, że prąd kolektora przybiera określoną wartość, bo $I_C = \beta \cdot I_B$.

Kończąc to teoretyzowanie, pokażmy na przykładzie jak się ustala p. pracy w typowym praktycznym układzie, z którego daje się zrobić wzmacniacz (tzn. do takiego układu można dodać obwody wejścia i wyjścia i wtedy powstaje wzmacniacz).

2.1. Układ ze "ustalonym prądem bazy"

Na rys. 1. pokazano jeden z wielu praktycznych układów polaryzacji tranzystora bipolarnego. Sformułowanie "ustalony prąd bazy" jest może trochę na wyrost, ale z praktycznego punktu widzenia można śmiało uznać, że prąd bazy faktycznie jest ustalony.

Ale co go właściwie ustala? Otóż prąd bazy I_B jest równy prądowi I_{RB} opornika R_B (to po prostu ten sam prąd: $I_B \equiv I_{RB}$). No to sprawdźmy, jaka jest wartość tego prądu. Najpierw potrzebujemy określić spadek napięcia U_{RB} na rezystorze R_B . To proste: spadek napięcia na R_B wynosi $U_{RB} = U_{CC} - U_{BEP}$. Napięcie zasilania U_{CC} jest podane (10V), a $U_{BEP} \approx 0.7V$. Więc po prostu $U_{RB} \approx 9.3V$. No to już możemy określić prąd opornika (prawo Ohma): $I_{RB} = U_{RB}/R_B$. Jeśli znamy parametr β użytego tranzystora, to $I_C = \beta \cdot I_B$ (ostatni wzór jest słuszny, o ile tranzystor nie jest nasycony).

2.1.1 Zadanie typu "projektowanie" układu z rys. 1.

Proces "projektowania" układu sprowadza się do obliczenia rezystancji R_B i R_C na podstawie żądanych **wartości prądu kolektora I_C oraz napięcia U_{CE}** . Do obliczeń potrzebna jest również wartość parametru β .

Założmy przykładowe wartości: $I_C = 1mA$, $U_{CE} = 6V$, $\beta = 200$. I_C jest zadane, więc można obliczyć potrzebny prąd bazy I_B : $I_B = I_C/\beta$, w naszym przykładzie $I_B = 1mA/200$, $I_B = 5\mu A$. A więc przez opornik R_B musi płynąć $5\mu A$. Liczymy spadek napięcia na oporniku R_B : $U_{RB} = U_{CC} - U_{BEP}$.

Wartość U_{BEP} znamy (wprawdzie tylko w przybliżeniu): $U_{BEP} \approx 0.7V$. A więc spadek napięcia⁴ $U_{RB} \approx 10V - 0.7V \approx 9.3V$. To pozwala obliczyć wartość R_B : $R_B = U_{RB}/I_B$ czyli $9.3V/5\mu A$, więc $R_B \approx 1.8M\Omega$.

Rys. 1. Układ z "ustalonym" prądem bazy

⁴Błąd wynikający z nieznamości dokładnej wartości U_{BEP} nie jest duży: to ok. $100 \div 200mV$ "na tle" ok. $9V$ (a więc nie więcej niż 2%).

Pozostaje policzyć R_C . Potencjał kolektora U_C (U_C jest tu akurat równe U_{CE}) jest zadany (6V) i prąd I_C też jest zadany (1mA). Spadek napięcia na R_C jest prostą różnicą potencjałów: $U_{RC} = U_{CC} - U_C$, czyli $10V - 6V = 4V$. Stąd $R_C = 4V/1mA = 4k\Omega$.

2.1.2 Zadanie typu "obliczenie p. pracy" (układ z tys. 1.)

Zadanie "odwrotne" do poprzedniego polega na policzeniu punktu pracy (I_C i U_{CE}) na podstawie danych układu. W takim wypadku muszą być znane wartości R_B , R_C , U_{CC} oraz β . Przykładowe wartości: niech np. $R_B = 1M\Omega$, $R_C = 1k\Omega$, $U_{CC} = 20V$, $\beta = 300$.

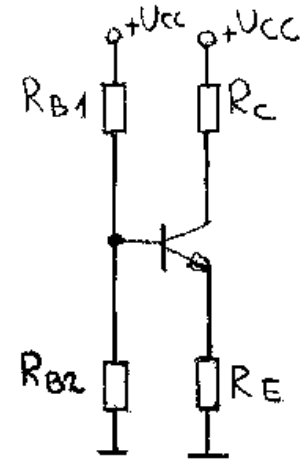
Obliczamy I_B : $I_B \approx (U_{CC} - U_{BEP})/R_B \approx (20V - 0.7V)/1M\Omega \approx 20\mu A$.

Możemy już policzyć I_C : $I_C = \beta * I_B \approx 300 * 20\mu A = 6mA$.

Spadek napięcia U_{RC} na oporniku R_C : $U_{RC} = I_C * R_C = 6mA * 1k\Omega = 6V$.

Stąd potencjał kolektora $U_C = U_{CC} - U_{RC} = 20V - 6V = 14V$.

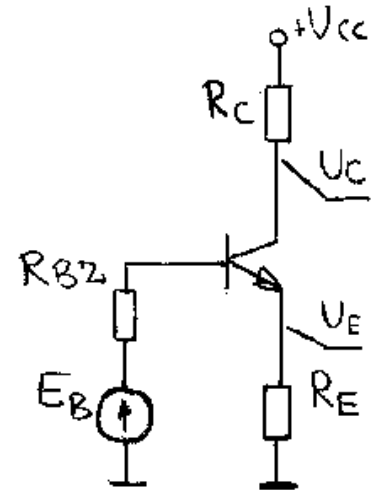
Ostatecznie $I_C = 6mA$, $U_{CE} = 14V$.

Rys. 2. Układ "4-opornikowy"

Układ z rys. 1. jest prosty i łatwo się liczy, jednak ma dość poważną wadę praktyczną. Tą wadą jest bezpośrednia zależność p. pracy od parametru β . Trzeba pamiętać, że β ma bardzo duży rozrzut międzyegzemplarzowy. Np. dla tranzystorów BC109 wzmocnienie prądowe β może przyjmować wartości od 110 do 800 (prawie 8-krotna zmiana!). Gdyby w powyżej policzonym przykładzie zmienić tranzystor na taki, który ma akurat $\beta = 800$, to prąd kolektora musiałby wzrosnąć 4-krotnie: $I_C = \beta * I_B = 800 * 5\mu A$, czyli I_C musiałby być równy 4mA. Musiałby, ale tej wartości nie osiągnie, gdyż $U_{RC} = I_C * R_C = 4mA * 4k\Omega = 16V$ byłoby większe od $U_{CC} = 10V$. Oznacza to, że tranzystor się nasyci⁵.

Jak widać, w układzie z "ustalonym" prądem bazy możliwa jest nie tylko zmiana punktu pracy z zakładanego na trochę inny, a może nastąpić wejście tranzystora w inny stan pracy (miał być aktywny, a jest nasycony). Ten bezpośredni, silny wpływ parametru β na p. pracy wyklucza w większości przypadków stosowanie układu ze "stałym prądem bazy"; dotyczy to zwłaszcza produkcji seryjnej.

Rys. 3. Zastępcze źródło obwodu bazy układu "4-opornikowego"

UWAGA FIZYCZNO-FILOZOFICZNA. Nie można sensownie operować powyższymi przykładami obliczeń nie rozumiejąc jak dany układ działa. Działanie układu nie daje się bowiem sprowadzić do wzorów, między innymi dlatego, że tranzystor w stanie aktywnym jest elementem *unilateralnym*. To mądre słowo oznacza, że wejście wpływa na wyjście, ale

⁵Na oporniku R_C będzie spadek napięcia ok. 9.8V, a prąd osiągnie wartość maksymalną dla tego układu, równą $I_{CSAT} = 9.8V/4k\Omega \approx 2.5mA$.

nie odwrotnie⁶. Unilateralność powoduje, że np. zmiana opornika R_C może zmienić jedynie potencjał kolektora, ale nie prąd kolektora⁷ (chyba, że tranzystor się nasyci). Zmiana R_C w ogóle nie może zmienić np. prądu bazy, nawet po nasyceniu. Tymczasem wzory tego nie pokazują: równie dobrze można napisać $I_C = \beta \cdot I_B$, jak i $I_B = I_C / \beta$. Matematycznie oba wzory są poprawne, ale tylko pierwszy z nich pokazuje właściwie "kierunek oddziaływania". Np. rozumowanie "zmniejszą prąd kolektora, to i prąd bazy zmaleje" kryje błąd, jeśli zakłada się, iż można zmniejszyć prąd kolektora inaczej, niż zmniejszając prąd bazy.

2.2. "Układ 4-opornikowy"

Bardzo dobre właściwości co do stabilizacji p. pracy ma układ z rys. 2. i dlatego jest chyba najczęściej wykorzystywanym w praktyce układem p. pracy dla tranzystora BJT. Trzeba od razu zaznaczyć, że zasada stabilizacji p. pracy jest tu zupełnie inna, niż dla układu z "ustalonym" prądem bazy z rys. 1. Układ z rys. 2. zwie się czasami "układem ze stałym potencjałem bazy", ale właściwie ważniejsze jest to, że stały (w miarę) jest potencjał emitera, a dzięki temu również stały jest spadek napięcia na oporniku R_E . Zasadę stabilizacji p. pracy wyjaśnia rys. 3. Dzielnik R_{B1} - R_{B2} z rys. 2. przedstawiono tu (zgodnie z zasadą Thevenina) jako zastępcze źródło napięciowe E_B z rezystancją zastępczą R_{BZ} . Napięcie zastępcze E_B jest równe $E_B = U_{CC} \cdot R_{B2} / (R_{B1} + R_{B2})$. Rezystancja wyjściowa dzielnika R_{BZ} jest z kolei równa równoległemu połączeniu $R_{B1} \parallel R_{B2}$: $R_{BZ} = R_{B1} \cdot R_{B2} / (R_{B1} + R_{B2})$.

Wyjaśniając zasadę stabilizacji p. pracy założmy, że rezystancja zastępcza R_{BZ} ma pomijalny wpływ na układ (tzn. nie odkłada się na niej znaczący spadek napięcia)⁸. Innymi słowy na razie zastępujemy oporność R_{BZ} zwarcie. W takiej sytuacji można łatwo określić napięcie na emiterze: $U_E = E_B - U_{BE}$, czyli $U_E \approx E_B - 0.7V$. Jeśli np. $E_B = 4V$, to $U_E \approx 4V - 0.7V \approx 3.3V$. Założmy teraz, że oporność $R_E = 3.3k\Omega$. Ponieważ spadek napięcia na R_E wynosi $3.3V$, to przez opornik R_E płynie prąd $3.3V / 3.3k\Omega = 1mA$. Prąd opornika R_E jest jednocześnie prądem emitera I_E (to po prostu ten sam prąd). Z kolei prąd kolektora jest z bardzo dobrym przybliżeniem równy prądowi emitera: $I_C = I_E = 1mA$. A więc najważniejszy parametr - prąd kolektora - jest ustalony. Pozostało jeszcze określić potencjał kolektora. Przy znajomości prądu I_C jest to łatwe: na oporniku R_C odkłada się spadek napięcia $U_{RC} = I_C \cdot R_C$. A więc potencjał kolektora U_C wynosi: $U_C = U_{CC} - I_C \cdot R_C$. Jeśli np. napięcie zasilania U_{CC} jest równe $20V$, a $R_C = 10k\Omega$, to $U_C = 20V - 1mA \cdot 10k\Omega = 10V$. Stąd napięcie kolektor-emiter⁹ wynosi $U_{CE} = U_C - U_E = 10V - 3.3V = 6.7V$.

Jak widać, głównym "motywy" ustalania p. pracy w układzie z rys. 2. jest spadek napięcia na oporniku R_E , który to spadek ustala prąd emitera, a przez to określony jest kolektora. Oczywiście rozumowanie powyższe zostało przeprowadzone przy określonych założeniach upraszczających, a przez to daje wynik przybliżony.

---

⁶Istnieje wpływ odwrotny tzn. wyjścia na wejście, ale jest bardzo mały i w ogromnej większości zastosowań - pomijalny. Wpływ wyjścia na wejście staje się odczuwalny praktycznie przy dużych częstotliwościach sygnału.

⁷Jeśli uwzględnić zjawisko Early'ego, to zmiana R_C w minimalnym stopniu wpłynie jednak na prąd kolektora. Jest to jednak wpływ tak mały, że w większości wypadków trudno do zaobserwowania.

⁸Pominięcie przy projektowaniu wpływu R_{BZ} chętnie stosuje się w praktyce, świadomie projektując układ tak, aby R_{BZ} przyjmowało odpowiednio małe wartości. Jednak w niektórych przypadkach nie jest to właściwe rozwiązanie: np. wtedy, gdy potrzebna jest duża rezystancja wejściowa układu.

⁹Najczęściej pod pojęciem "punktu pracy" rozumie się prąd kolektora I_C oraz napięcie kolektor-emiter U_{CE} .

Poczynione przybliżenia

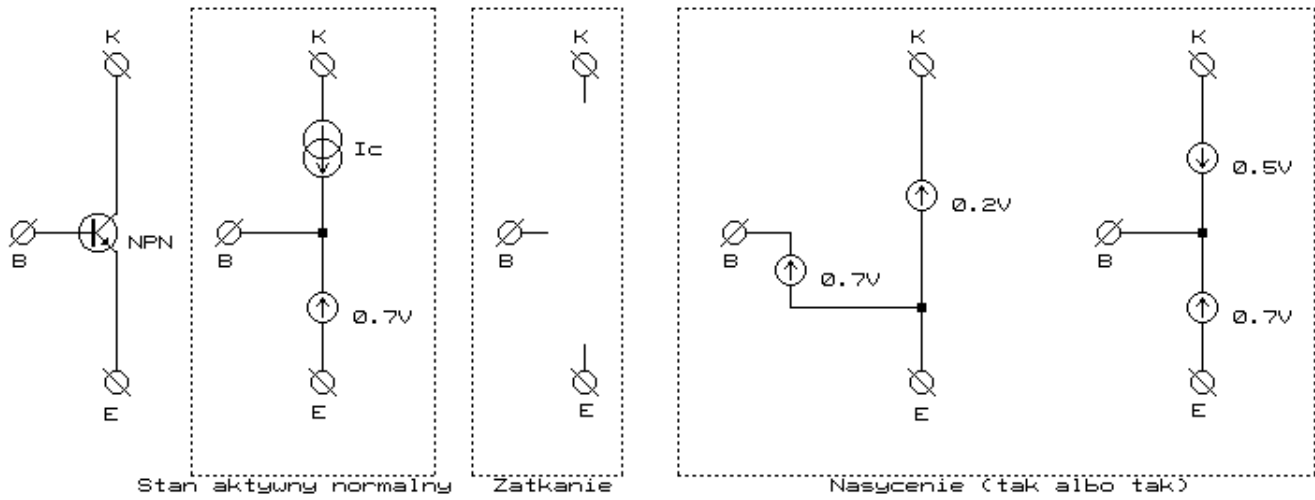
W powyższych obliczeniach przyjęliśmy kilka uproszczeń.

1. Oporności R_{BZ} nie zawsze można pominąć. Na R_{BZ} odkłada się spadek napięcia wywołany przepływem prądu bazy: $U_{RBZ} = I_B \cdot R_{BZ}$. Prąd bazy jest zwykle mały, jednak bywa, tak, że mały wprawdzie prąd bazy odkłada na dużej rezystancji R_{BZ} znaczący spadek napięcia.
2. Napięcie przewodzenia U_{BEP} złącza baza-emiter jest znane jedynie w przybliżeniu. Nieznajomość dokładnej wartości U_{BEP} może mniej lub bardziej wpłynąć na ustalenie prądu emitera. Na szczęście w większości przypadków można łatwo zminimalizować ten wpływ. Typowo przyjmujemy, że U_{BEP} może zawierać się w przedziale $0.6 \div 0.7V$, a więc może być inne od założonego o ok. $100mV$. A więc potencjał U_E też być inny o maks. $100mV$. Jeśli jednak spadek napięcia U_{RE} na oporniku R_E jest równy np. $2V$ (w powyższym przykładzie było więcej: $U_{RE} = 3.3V$), to błąd popełniany z powodu nieznajomości U_{BEP} jest rzędu 5% . A 5% to rozrzut typowego opornika (szereg E24). W praktyce najczęściej wystarcza dokładność p. pracy uzyskiwana przy U_{RE} rzędu $1V$ lub więcej. Większe wartości U_{RE} siłą rzeczy poprawiają dokładność ustalenia p. pracy, jednak zwiększanie wartości U_{RE} powyżej kilku woltów nie daje już raczej żadnych obserwowalnych korzyści.
3. Prąd kolektora nie jest dokładnie równy prądowi emitera. To najmniej "szkodliwe" przybliżenie. Przy $\beta \approx 100$ błąd z tego wynikający jest rzędu 1% , a więc pomijalny. Dla β o większej wartości błąd jest jeszcze mniejszy.
4. Nie uwzględniliśmy efektu Early'ego (efekt modulacji szerokości bazy). Efekt ten powoduje, że prąd kolektora zależy nie tylko od U_{BE} (lub od I_B , w zależności od ujęcia), ale nieznacznie zależy także od U_{CE} (I_C zwiększa się ze wzrostem U_{CE}). Jednak w praktyce ten efekt rzadko powoduje mierzalne efekty i dlatego w znacznej większości wypadków można (a nawet należy) pominąć efekt Early'ego.

UWAGI DODATKOWE

1. Katalogi podają najczęściej parametry tranzystora dla określonego p. pracy - typowo to $I_C=2mA$, $U_{CE}=5V$. Nie oznacza to wcale, że w sytuacjach, kiedy mamy zaprojektować układ i ustalić jakiś p. pracy, to należy przyjmować właśnie te wartości. Niektóre zadania (zarówno praktyczne jak i teoretyczne) nie dają się wręcz rozwiązać przy "2mA, 5V". Np. często chcemy uzyskać możliwie dużą amplitudę sygnału wyjściowego. Mamy np. do dyspozycji napięcie zasilania $30V$ i moglibyśmy uzyskiwać amplitudy bliskie właśnie $30V$, jednak przyjęcie $U_{CE}=5V$ absurdalnie sprawia, że maks. amplituda nieznkształconego sygnału będzie równa zaledwie $5V$.
2. W niektórych zadaniach i ćwiczeniach laboratoryjnych wychodzi, że z określonych powodów potencjał bazy powinien być zbliżony do $0V$. Takie założenie może oczywiście wystąpić w określonej sytuacji, ale absolutnie nie jest normą postępowania w projektowaniu p. pracy!
3. Dwubiegunowe zasilanie. Dwa napięcia zasilania - dodatnie i ujemne, takie, jak dostępne w laboratorium ($+15V$ i $-15V$), jest swojego rodzaju "standardem" zasilania układów analogowych. Warto jednak zwrócić uwagę, że do zasilania układów z rys. 1. i 2. podwójne zasilanie nie "przydaje się", właściwie mogłoby to być jedno zasilanie $+30V$. Jednak często mamy do dyspozycji właśnie takie dwubiegunowe zasilanie i trzeba umieć sobie z tym radzić. Nie warto więc zamieniać podczas projektowania podwójnego zasilania $\pm 15V$ na pojedyncze $+30V$, bo w praktycznych układach (a zwłaszcza

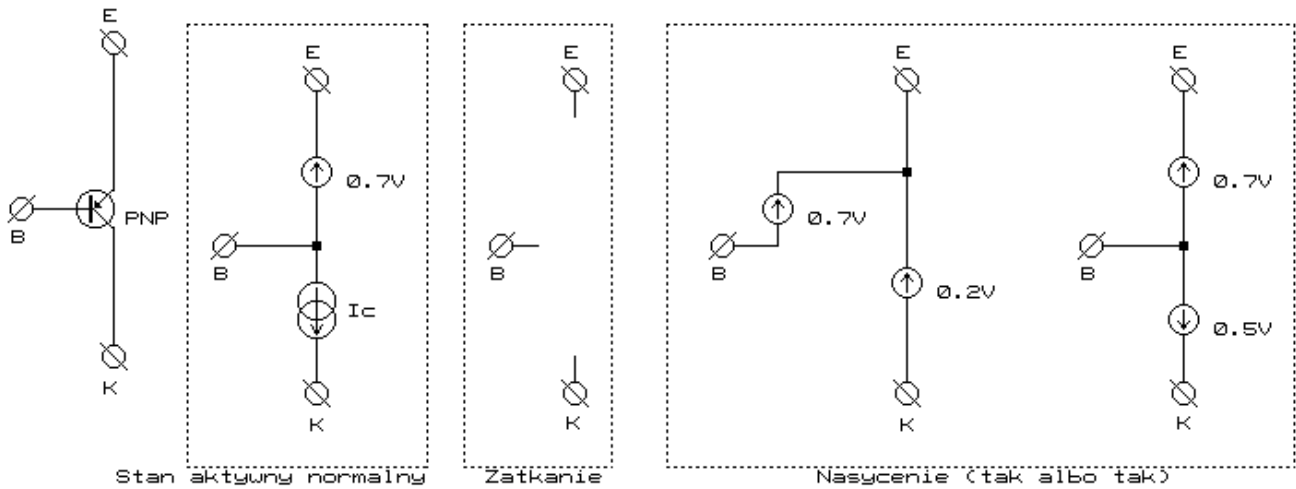
na laboratorium) i tak pojawiają się potencjały zarówno dodatnie jak i ujemne.

Rys. 4. Modele tranzystora NPN do ręcznych obliczeń p. pracy

MODELE DO RĘCZNYCH OBLICZEŃ P. PRACY

Do ręcznych obliczeń stosuje się maksymalnie uproszczone modele tranzystorów bipolarnych, które przedstawiono na rys. 4. i rys. 5. (odpowiednio tranzystor NPN i tranzystor PNP).

Rys. 5. Modele tranzystora PNP do ręcznych obliczeń p. pracy

3. PRZYKŁADOWE ZADANIA

Zadanie 1.

Obliczyć p. pracy układu z rys. 2. przy następujących danych: $U_{CC}=25V$, $R_{B1}=10k\Omega$, $R_{B2}=3k\Omega$, $R_C=6.8k\Omega$, $R_E=2.2k\Omega$, $\beta_0=250$.

Zakładamy na początku mały wpływ oporności zastępczej R_{BZ} . Liczymy napięcie zastępcze E_B : $E_B = 25V \cdot 3k / (10k + 3k) = 5.76V \approx 5.7V$. Potencjał emitera: $U_E \approx 5.7V - 0.7V \approx 5V$. Prąd opornika R_E i jednocześnie prąd emitera/kolektora: $I_E = 5V / 2.2k \approx 2.3mA$.

Teraz sprawdzamy założenie o małym wpływie R_{BZ} :

$R_{BZ} = 10k || 3k = 2.3k\Omega$. Prąd bazy $I_B = 2.3mA / 250 = 9.2\mu A$. A więc $U_{RBZ} = 2.3k \cdot 9.2\mu A = 21mV$. To dużo mniej niż błąd nieznanności U_{BEP} (ok. 100mV), więc wpływ I_B pominać.

Wracamy do p. pracy: prąd I_C już jest znany, pozostaje wyznaczyć potencjał kolektora i ew. U_{CE} . Spadek napięcia na R_C : $U_{RC} = I_C \cdot R_C = 2.3mA \cdot 6.8k = 15.6V$. A więc $U_C = U_{CC} - U_{RC} = 25V - 15.6V = 9.4V$. Czyli $U_{CE} = U_C - U_E = 9.4V - 5V = 4.4V$.

Ostatecznie: $I_C=2.3mA$, $U_{CE}=4.4V$.

Zadanie 2.

Zaprojektować układ z tranzystorem BJT spełniający zadany p. pracy: $I_C = 3.3mA$, $U_{CE} = 7.5V$. Parametr β_0 dostępnego tranzystora zawiera się w przedziale 100÷200A/A (rozrzut), dostępne napięcie zasilania $U_{CC} = 20V$.

Ponieważ β jest z rozrzutem, to nie można skorzystać z układu "dwuopornikowego" (rys. 1). Z β dwa razy większą wyszedłby 2x większy prąd kolektora. Należy zastosować układ z rys. 2., gdyż można go zaprojektować tak, aby był odporny na rozrzut β .

Warto rozumieć, że tak postawione zadanie ma nieskończoną liczbę rozwiązań i jest to sytuacja normalna. Należy umieć jedynie wybrać te parametry układu, które można przyjąć *a priori* - np. napięcie na R_E : w tym właśnie wypadku najlepiej założyć określoną wartość U_{RE} .

Założmy więc, że U_{RE} ma być równe 2V. Stąd od razu wynika wartość R_E : $R_E = 2V / 3.3mA = 600\Omega$.

Potencjał bazy powinien być większy od U_E o $U_{BEP} \approx 0.7V$, więc $U_B \approx 2.7V$.

Obwód bazy. Prąd kolektora I_C ma być równy 3.3mA, co przy najgorszej β daje $I_{BMAX} = 3.3mA / 100 = 33\mu A$. Możemy założyć, że jeśli na zastępczej oporności R_{BZ} (R_{BZ} to równoległe połączenie R_{B1} i R_{B2}) odłoży się napięcie nie większe niż np. $U_{RBZ} = 50mV$, to wpływ R_{BZ} jest pomijalny. Wypadkowa rezystancja R_{BZ} jest mniejsza od każdej z osobna "oporności" "składowych" (czyli R_{B1} i R_{B2}), a więc prawidłowe będzie założenie, że gdyby prąd bazy płynął tylko przez R_{B2} , to nie powinien odłożyć na tej oporności więcej, niż wyżej przyjęte 50mV. Z tego wynika maks. oporność R_{B2} : $R_{B2} = U_{RBZ} / I_{BMAX} = 50mV / 33\mu A = 1500\Omega$ (Uwaga: nie należy mylić prądu bazy z prądem dzielnika R_{B1} - R_{B2}). Z dzielnika R_{B1} - R_{B2} : na R_{B2} musi odkładać się wyżej policzone napięcie $U_B = 2.7V$, więc prąd dzielnika I_{DR} wynosi (z oczywistym przy takich założeniach pominięciem prądu bazy) $I_{DR} = 2.7V / 1500\Omega = 1.8mA$. Stąd wartość $R_{B1} = (U_{CC} - U_B) / I_{DR} = (20V - 2.7V) / 1.8mA = 9.6k\Omega$.

Obwód kolektora. Potencjał emitera jest znany: U_E przyjęliśmy $U_E = 2V$. Jeśli U_{CE} ma być 7.5V, to $U_C = 2V + 7.5V = 9.5V$. Prąd I_C jest równy I_E , więc $R_C = (U_{CC} - U_C) / I_E = (20V - 9.5V) / 3.3mA = 3.2k\Omega$.

Ostatecznie: $R_{B1}=9.6k\Omega$, $R_{B2}=1.5k\Omega$, $R_E=600\Omega$, $R_C=3.2k\Omega$.

Zadanie 3.

Obliczyć p. pracy układu z rys. 2. przy następujących danych: $U_{CC}=+18V$, $R_{B1}=1M\Omega$, $R_{B2}=100k\Omega$, $R_C=10k\Omega$, $R_E=1k\Omega$, $\beta=100$.

Zaczynamy od obliczenia zastępczego obwodu bazy (E_B , R_{BZ} z rys. 3.): $E_B = U_{CC} * R_{B2} / (R_{B1} + R_{B2}) = 18V * 100k\Omega / (1M\Omega + 100k\Omega) = 1.6V$. Oporność zastępcza $R_{BZ} = R_{B1} || R_{B2} = 1M\Omega || 100k\Omega = 91k\Omega$. Załóżmy na chwilę, że prąd bazy nie odkłada znaczącego spadku napięcia na R_{BZ} . W takim razie potencjał emitera U_E byłby bliski $U_E \approx 1V$, stąd I_E byłby bliski $1mA$. Prąd bazy z kolei byłby bliski wartości I_E/β , więc $I_B \approx 10\mu A$. A więc spadek napięcia na R_{BZ} wyniósłby $10\mu A * 91k\Omega = 0.91V$. To duży spadek napięcia: pominięcie wpływu prądu bazy prowadziłoby do dużych błędów w obliczeniach. Należy więc niestety przeprowadzić rachunek dokładny, licząc oczko obwodu baza-emiter:

$$E_B - I_B * R_{BZ} - 0.7V - I_E * R_E = 0.$$

W powyższym równaniu są dwie niewiadome: I_B oraz I_E . Na szczęście obie te niewiadome są związane prostą zależnością, bo np. $I_B \approx I_E/\beta$. A więc równanie oczka można zapisać w następujący sposób:

$$E_B - (I_E/\beta) * R_{BZ} - 0.7V - I_E * R_E = 0.$$

Podstawiając wartości liczbowe:

$$1.6V - (I_E/100) * 91k\Omega - 0.7V - I_E * 1k\Omega = 0,$$

Stąd $I_E = 0.47mA = I_C$. Pozostaje obliczyć spadek napięcia na R_C : $U_{RC} = I_C * R_C = 0.47mA * 10k\Omega = 4.7V$, czyli $U_C = U_{CC} - U_{RC} = 18V - 4.7V = 13.3V$. Stąd $U_{CE} = U_C - U_E = 13.3V - 0.47V = 12.8V$.

Ostatecznie: $I_C = 0.47mA$, $U_{CE} = 12.8V$.

Zadanie 4.

Dany jest układ z niezależnym napięciem zasilania obwodu bazy - schemat jak na rys. 3. (E_B z rys. 3. należy zatem w tym wypadku rozumieć jako zwyczajne źródło napięciowe o rezystancji wewnętrznej równej R_{BZ}). Obliczyć p. pracy tego układu przy następujących danych: $U_{CC}=22V$, $R_C=2k$, $R_E=1k$, $E_B=3.7V$, $R_{BZ}=100\Omega$.

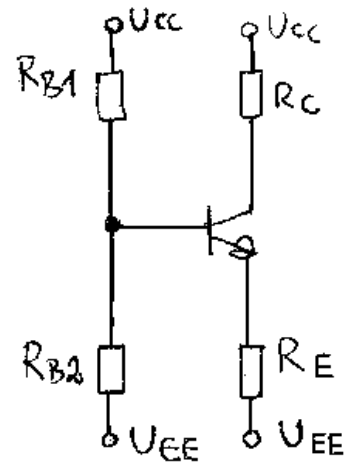
Od razu widać, że R_{BZ} ma tak małą wartość, że można zaniedbać spadek napięcia $I_B * R_{BZ}$. A więc: potencjał emitera $U_E = 3.7V - 0.7V = 3V$, prąd emitera wynosi $I_E = U_E/R_E = 3V/1k = 3mA$, więc $I_C = 3mA$, potencjał kolektora $U_C = 22V - I_C * R_C = 22V - 3mA * 2k = 16V$, $U_{CE} = U_C - U_E = 16V - 3V = 13V$.

Ostatecznie: $I_C = 3mA$, $U_{CE} = 13V$.

Zadanie 5.

W układzie z rys. 3. należy zaprojektować następujący p. pracy: $I_C = 2.5mA$, $U_{CE} = 4V$. Napięcie zasilania $U_{CC} = 16V$, $\beta = 250$, napięcie E_B można regulować w zakresie $0V \div U_{CC}$. Warunek dodatkowy: R_{BZ} musi być nie mniejsze niż $100k\Omega$.

Przy założonym prądzie emitera $2.5mA$ i $\beta = 250$ prąd bazy I_B wyjdzie: $I_B = 2.5mA/250 = 10\mu A$. Jeśli przyjmiemy R_{BZ} równe $100k\Omega$ (spełnienie warunku zadania) to spadek napięcia $U_{RBZ} = 10\mu A * 100k\Omega = 1V$. To dużo - nie można tego zaniedbać. Jednak jak widać, spadek napięcia U_{RBZ} jest znany (to właśnie policzone $U_{RBZ} = 1V$), więc należy po prostu go uwzględnić w obliczeniach. Przyjmijmy na początek spadek napięcia na R_E równy $2V$. To oznacza, że na bazie musi być $2.7V$. Na R_{BZ} będzie policzony już spadek $U_{RBZ} = 1V$, więc E_B musi być równe $2.7V + 1V =$

Rys. 6. Układ "4-opornikowy" z dwubiegunowym zasilaniem

3.7V.

Wartość R_E wynika z przyjętego U_{RE} i prądu I_C : $R_E = 2V/2.5k = 0.8k\Omega$.

Potencjał kolektora U_C wynika z przyjętego potencjału U_E i wymaganego U_{CE} : $U_C = U_E + U_{CE} = 2V + 4V = 6V$. Stąd spadek napięcia na R_C : $U_{CC} - U_C = 16V - 6V = 10V$. Stąd wynika $R_C = 10V/2.5mA = 4k\Omega$.

Ostatecznie: $R_{BZ} = 100k\Omega$ (z wymagań zadania), $E_B = 3.7V$, $R_E = 0.8k\Omega$, $R_C = 4k\Omega$.

Zadanie 6.

Treść zadania podobnie jak w zad. 5, ale układ z rys.2. Warunek na $R_{BZ} \geq 100k\Omega$ w takim razie oznacza, że równoległe połączenie $R_{B1} \parallel R_{B2}$ nie może mieć mniejszej wartości od $100k\Omega$. *De facto* mamy już policzone R_E i R_C . Natomiast wartości E_B i R_{BZ} z poprzedniego zadania (3.7V i $100k\Omega$) należy "zamienić" na R_{B1} i R_{B2} . Mamy dwa równania:

$$(1) E_B = U_{CC} * R_{B1} / (R_{B1} + R_{B2}) = 3.7V,$$

$$(2) R_{B1} \parallel R_{B2} = 100k\Omega.$$

Z równania (1) łatwo wyznaczyć stosunek oporności R_{B1}/R_{B2} : $R_{B1}/R_{B2} = (U_{CC}/E_B) - 1$, więc $R_{B1}/R_{B2} = 3.32$, i np. $R_{B1} = 3.32 * R_{B2}$. Tak zapisane R_{B1} wstawiamy do równania (2) i otrzymujemy

$$(3.32 * R_{B2} * R_{B2}) / (3.32 * R_{B2} + R_{B2}) = 100k\Omega,$$

a więc $R_{B2} = 130k\Omega$. Stąd $R_{B1} = 3.32 * R_{B2} = 430k\Omega$.

Ostatecznie: $R_{B1} = 430k\Omega$, $R_{B2} = 130k\Omega$, $R_C = 4k\Omega$, $R_E = 0.8k\Omega$

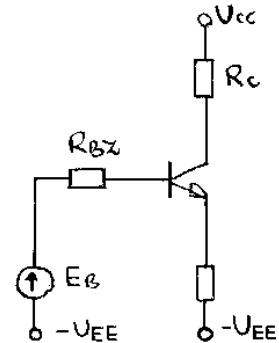
Zadanie 7.

Obliczyć p. pracy układu z rys. 6. o następujących danych: $U_{CC} = +10V$, $U_{EE} = -10V$, $R_{B1} = 100k\Omega$, $R_{B2} = 10k\Omega$, $R_C = 2k\Omega$, $R_E = 1k\Omega$, $\beta = 300$.

Zaczynamy od zamiany dzielnika obwodu bazy na postać zastępczą (E_B , R_{BZ}). Zastępcze źródło E_B można "umieścić" w układzie na dwa sposoby: jako podłączone "dolnym" zaciskiem do masy (podobnie jak na rys. 3.) lub do ujemnego zasilania - czyli do U_{EE} (rys. 4.b). W większości wypadków wygodniej się liczy przy podłączeniu E_B do U_{EE} . Przy takim założeniu napięcie E_B wynosi: $E_B = (U_{CC} - U_{EE}) * R_{B2} / (R_{B1} + R_{B2})$, czyli $(10V - (-10V)) * 10k\Omega / (100k\Omega + 10k\Omega) = 20V * 10k\Omega / 110k\Omega$, a więc $E_B = 1.8V$. Koniecznie trzeba zauważyć, że przy przyjętym sposobie dołączenia E_B potencjał bazy U_B ma inną wartość niż E_B : $U_B = U_{EE} + E_B = -10V + 1.8V = -8.2V$ (przy założeniu, że na R_{BZ} nie odkłada się żaden spadek napięcia).

Oporność zastępcza $R_{BZ} = R_{B1} \parallel R_{B2} = 9.1k\Omega$. Załóżmy najpierw, że prąd bazy nie odkłada znaczącego spadku napięcia na R_{BZ} . Wtedy spadek napięcia U_{RE} na oporniku R_E wynosi: $U_{RE} = E_B - 0.7V = 1.8V - 0.7V = 1.1V$. (UWAGA! potencjał emitera wynosi zatem: $U_E = -8.9V$). A więc prąd emitera $I_E = U_{RE} / R_E = 1.1V / 1k\Omega = 1.1mA$. Możemy więc policzyć prąd bazy: $I_B \approx I_E / \beta = 1.1mA / 300 = 3.7\mu A$. Prąd I_B o takiej wartości odkłada na R_{BZ} spadek napięcia $U_{RBZ} = 3.7\mu A * 9.1k\Omega = 34mV$. Niewątpliwie wpływ tak małego spadku na R_{BZ} nie jest znaczący, nie trzeba więc korygować obliczeń. Prąd kolektora I_C (równy I_E) odkłada na R_C spadek napięcia $U_{RC} = I_C * R_C = 1.1mA * 2k\Omega = 2.2V$. Stąd potencjał kolektora $U_C = U_{CC} - U_{RC} = 10V - 2.2V = 7.8V$. Pozostaje policzyć U_{CE} : $U_{CE} = U_C - U_E = 7.8V - (-8.9V) = 16.7V$.

Ostatecznie: $U_B = -8.2V$, $U_E = -8.9V$, $U_C = 7.8V$, $I_C = 1.1mA$, $U_{CE} = 16.7V$.

Rys. 7. Układ ze źródłem zastępczym obwodu bazy

Zadanie 8.

Obliczyć p. pracy układu z tranzystorem PNP (rys.8) przy następujących danych: $U_{CC}=+16V$, $R_{B1}=100k\Omega$, $R_{B2}=12k\Omega$, $R_C=6.8k\Omega$, $R_E=2k\Omega$, $\beta=200$.

W układach z tranzystorami PNP należy pamiętać o tym, że napięcia są skierowane przeciwnie, niż w tranzystorze NPN. Np. potencjał U_E jest wyższy niż U_B o 0.7V. Przy polaryzacji normalnej aktywnej potencjał kolektora powinien być niższy od potencjału bazy. Prądy elektrod płyną w przeciwną stronę: z bazy prąd wypływa, z kolektora również wypływa, natomiast do emitera wpływa. Poza tym reguły postępowania są takie same. Obliczamy E_B (należy najpierw zdecydować się na sposób umieszczenia E_B w układzie - np. można założyć, że "dolny" zacisk źródła jest podłączony do masy):

$$E_B = U_{CC} * R_{B1} / (R_{B1} + R_{B2}) = 16V * 100k\Omega / (100k\Omega + 12k\Omega) = 14.3V.$$

Rezystancja zastępcza obwodu bazy: $R_{BZ} = R_{B1} || R_{B2} = 10.7k\Omega$.

Potencjał emitera U_E (przy założeniu zanedbywalnego spadku napięcia $I_B * R_{BZ}$) wynosi zatem: $U_E = E_B + 0.7V = 14.3V + 0.7V = 15V$. Prąd emitera: $I_E = (U_{CC} - U_E) / R_E = (16V - 15V) / 2k\Omega = 0.5mA$. Można już zatem sprawdzić spadek napięcia $I_B * R_{BZ}$: $I_B * R_{BZ} = (0.5mA / 200) * 10.7k\Omega = 27mV$. Zatem założenie o pominięciu wpływu I_B było słuszne¹⁰.

Spadek napięcia na oporniku kolektorowym R_C : $U_{RC} = I_C * R_C = 0.5mA * 6.8k\Omega = 3.4V$. A więc potencjał kolektora U_C wynosi 3.4V. Stąd $U_{CE} = U_C - U_E = 3.4V - 15V = -11.6V$ (z formalnego punktu widzenia napięcie U_{CE} tranzystora PNP jest ujemne).

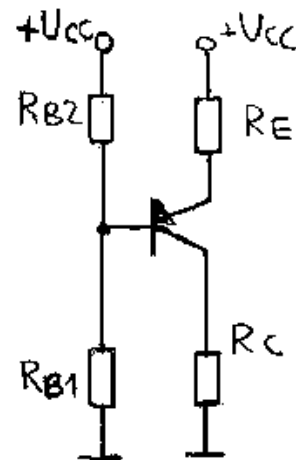
Ostatecznie: $I_C = 0.5mA$, $U_{CE} = -11.6V$.

Zadanie 9.

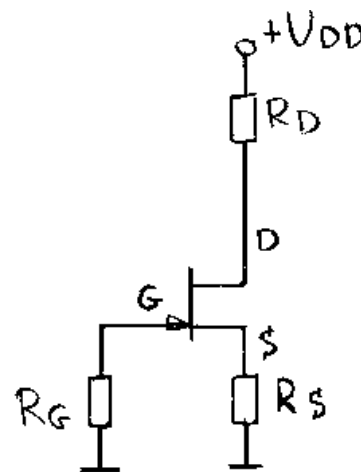
Obliczyć p. pracy układu z N-kanalowym tranzystorem JFET (rys. 9.) przy następujących danych: $U_{DD}=20V$, $R_D=3k\Omega$, $R_S=470\Omega$, $R_G=470k\Omega$, $I_{DSS}=8mA$, $U_T=-3V$.

Parametry katalogowe (tzn. podawane w katalogach producentów) tranzystora JFET to I_{DSS} oraz U_T . Na ich podstawie można obliczyć parametr β : $\beta = I_{DSS} / (U_T)^2 = 8mA / (3V)^2 = 0.89mA/V^2$. Na początku założymy, że tranzystor jest w zakresie pentodowym, a więc obowiązuje równanie na prąd drenu $I_D = \beta (U_{GS} - U_T)^2$ (jest to postać uproszczona tego równania - z pominięciem upływności dren-źródło).

W tranzystorze FET prąd drenu i prąd źródła są dokładnie sobie równe¹¹, więc przez opornik R_S płynie prąd I_D odkładając na R_S określony spadek napięcia. A więc potencjał źródła wynosi: $U_S = I_D * R_S$. Z kolei

Rys. 8. Układ "4-opornikowy" z tranzystorem PNP

Rys. 9. Układ p. pracy dla tranzystora JFET

¹⁰Należy jednak pamiętać, że prąd z bazy tranzystora PNP **wypływa**, przeciwnie niż w tranzystorze NPN, więc jeśli prąd ten odkłada znaczący spadek napięcia na R_{BZ} , to potencjał bazy jest wyższy od zakładanego.

¹¹Poza sytuacją nadzwyczajną, kiedy złącze bramki jest otwarte.

potencjał bramki jest równy zero, gdyż prąd bramki jest bardzo mały (rzędu nanoamperów) i nawet na megaomowych rezystancjach R_G nie odkłada znaczącego spadku napięcia. A więc napięcie $U_{GS} = U_G - U_S = 0V - I_D * R_S$. Zależność $U_{GS} = -I_D * R_S$ pozwala zapisać równanie kwadratowe z jedną niewiadomą np. z U_{GS} . Zmienną I_D należy więc zastąpić wyrażeniem: $I_D = -U_{GS}/R_S$ i w takiej postaci wstawić do równania stanu pentodowego:

$$-(U_{GS}/R_S) = \beta(U_{GS} - U_T)^2.$$

przekształcając powyższe do klasycznej postaci trójmianu kwadratowego otrzymujemy:

$$0 = \beta(U_{GS})^2 + U_{GS}(1/R_S - 2*\beta*U_T) + (U_T)^2*\beta$$

Po podstawieniu wartości liczbowych i rozwiązaniu równania kwadratowego otrzymujemy dwie wartości U_{GS} (x_1 i x_2 równania kwadratowego): $U_{GS1} = -7.13V$, $U_{GS2} = -1.26V$

Tylko jedna z tych wartości jest sensowna fizycznie: $U_{GS} = -1.26V$ (druga wartość jest mniejsza od U_T , więc prąd I_D musiałby być równy zero). Znamy więc potencjał źródła: jest on dodatni i wynosi $U_S = +1.26V$. Stąd $I_D = \beta(U_{GS} - U_T)^2 = 0.89 * (-1.26V - (-3V))^2 = 2.68mA$. Prąd drenu odkłada na oporności R_D spadek napięcia $I_D * R_D = 2.68mA * 3k\Omega = 8V$. Stąd potencjał drenu: $U_D = 20V - 8V = 12V$. Napięcie U_{DS} wynosi więc $12V - 1.26V = 10.7V$.

Należy jeszcze sprawdzić, czy tranzystor rzeczywiście pracuje w zakresie pentodowym, tzn. czy spełnione są warunki: $U_{GS} \geq U_T$ i $U_{DS} \geq U_{GS} - U_T$. Z całą pewnością pierwsza nierówność jest spełniona: $-1.26V > -3V$. Druga nierówność $10.7V > -1.26V - (-3V)$ również jest spełniona, a więc tranzystor pracuje w zakresie pentodowym.

Ostatecznie: $I_D = 2.68mA$, $U_{DS} = 10.7V$.